

Kiss Károly

Jólét állam nélkül?

(A brit konzervatívok szociálpolitikai elvei)

A 70-es évek második felére a nyugati piacgazdaságok többsége válságba került. A keynesista gazdaság- és társadalompolitikát krónikus inflációs és profitcsökkentő hatásai miatt nem lehetett tovább folytatni. Az addigi jóléti politika fenntartását pedig nehezítették széles körű költségvetési-újraelosztási igényei, romló hatékonysága és az a csökkenő érzékenységek, amely az állami mamutszervezetek részéről nyilvánult meg a fogyasztói igényekkel szemben.

A szocialista indíttatású érvelés gyakran hivatkozik a svéd modellre, amely részben a gazdaságban, de főleg a jóléti politikában nagyrészt megőrizte eredeti jellegzetességeit. Nagy-Britannia példáján viszont egy olyan jóléti intézményrendszer bukását és neoliberais eszmék szerinti átalakítását tanulmányozhatjuk, amely a 60-as években még a legfejlettebbek között volt. A fejlett Nyugat többi országában (nem számítva Skandináviát) a neoliberais változás a jóléti politikában kevésbé drámai, hiszen nem épült ki a jóléti szolgáltatások olyan széles körű és fejlett intézményrendszere, mint Nagy-Britanniában. A szigetország most a jóléti állam felszámolásában mutat példát, mint ahogy annak idején a bevezetésében járt elől. A neoliberalizmus nemcsak a keynesi-szociáldemokrata gazdasági berendezkedést kívánja felváltani a piac korlátlan lehetőségeibe vetett vakhittel; alternatívát kínál a jóléti politikában is, ott, ahol a szocialista felfogás biztos mentsvázat vélt felfedezni.

Tanulmányomban egy olyan neoliberais kritikát fogok ismertetni, amely szemben áll a korábbi munkáspárti-ókonzervatív jóléti politikával (ezt a ma hatalmon lévő párt megvetően szocialista-konzervatív korporativista váltógazdaságnak nevezi).¹ Ennek megfelelően nem térek ki a neoliberais gazdaságfilozófia már jól ismert tételeire. Mondanivalómat e szellemi áramlatnak a jóléti politikát közvetlenül érintő tételeire, és — Nagy-Britanniáról lévén szó — a brit viszonyokra alkalmazó szerzőire fogom korlátozni. Közülük is elsősorban Ralph Harrisra és Arthur Seldonra, a londoni Institute of Economic Affairs vezetőire.

Ingyenszolgáltatások és magas adók (A jóléti állam kiépülése)

A 70-es évekre a brit jóléti állam elérte legnagyobb kiterjedését. Az állami szektor közvetlenül a javak és szolgáltatások 1/3-át termelte

meg, de ennél jóval nagyobb hányadát ellenőrizte és befolyásolta. A kormány a nemzeti terméknek (GDP) 40—50%-át vonta el az állampolgároktól és a cégektől a költségvetési újrafelosztás céljára.

A jóléti intézkedések sora — nem számítva az 1601. évi szegénytörvényt — lényegében a múlt században kezdődött.

A modern brit jóléti állam kiépítését Lord Beveridge 1942-es kezdeményezésére szokták visszavezetni, és kárpótlásnak is szokták tekinteni Nagy-Britannia népének a világháború alatt kiállt szenvedéséért. E téren a szigetország egy ideig a vezető helyet foglalta el: a jóléti gondoskodás az egyént a bölcsőtől a koporsóig kísérte.

Beveridge, majd a jóléti politika későbbi megteremtői azt a vezérelvet vallották, hogy egy civilizált társadalomban *az ár nem élkelődhet az ember és létfontosságú szükségletei közé*, ezért e szükségletek minél nagyobb hányadát *ingyen, illetve állami támogatással* kell kielégíteni. Seldon nyomán (50—51. old.) néhány kiragadott példán fel lehet sorolni, hogy 1974-ben a helyi önkormányzatok egyes szolgáltatásainak költségét milyen arányban fedezte az állampolgár: az oktatás területén ingyenes volt az óvoda, 1—1%-ba került az elemi iskola és az iskolaorvosi ellátás, a költségek 3%-át kellett megfizetni a középiskolákban és a felsőfokú tanítóképzésben; a testedzésre szolgáló létesítmények igénybevétele a fiataloknak a költségek 2%-ába, a felnőtteknek 7%-ába került; a főiskolai oktatásban 10—20% közötti volt a saját hozzájárulás; a könyvtárak, múzeumok, galériák látogatói a költségek 5—6%-át fizetik meg; az egészségügy 1948 óta nagyrészt ingyenes (0-tól 8%-ig terjed a költségviselés); az ún. személyes szociális szolgáltatásoknál 2 és 26% között mozog az igénybevétel költsége; a rendőrségi, tűzoltósági és igazságügyi szolgáltatásokért 2—4%-ot kell fizetni; a kommunális szolgáltatások, úthálózat használata a költségeknek csak elenyésző (10 alatti) százalékába kerül, még a parkolási díjakon is van 40%-os szubvenció; nagyjából ugyanez vonatkozik (azaz a 10% alatti költségviselés) a közterületek fenntartására, a város- és körzettervezésre stb.; a tanácsi lakások bérét 40%-ban dotálják.

A hetvenes évek elején a kiadási szemléletű nemzeti terméknek (GDP) 41—42%-át központosították a helyi és a központi kormányzat költségvetésében. 1974-ben, 75-ben és 76-ban viszont, amikor az olajárrobbanás hatására a költségvetési kiadások megnöttek, a szóban forgó arány 47—50%-ra emelkedett. A társadalmi szolgáltatásokra és a lakásellátásra fordított helyi és központi kormányzati kiadások a költségvetés 52—55%-át tették ki a munkáspárti kormányzás utolsó éveiben. A GDP-ben ezek részaránya 23—24% volt.

Fizess!²

(A konzervatív kritika)

A konzervatív bírálat az alábbi főbb témák köré csoportosítható: az árak és adók szerepe a jóléti politikában; a közjavak köre és a szolgáltató, előállító személyének kérdése; igénybevételük mértéke; a jóléti politika okozta társadalmi feszültségek kezelése; a választási lehetőség hiánya; a paternalizmus és a demokratikus kontroll defektusai.

Árak és adók

A konzervatív felfogás szerint az ingyenesség csak akkor és annyiban volt indokolt (és ez a mára is vonatkozik), amikor és amennyiben a társadalom egyes csoportjai, egyénei nem rendelkeztek elegendő jövedelemmel ahhoz, hogy hozzájussanak az alapvető létfeltételekhez. Attól kezdve azonban, amikortól már részben vagy egészen képesek azokat megfizetni, értelmetlenség ilyen célból adókat szedni, majd az így finanszírozott szolgáltatásokat ingyen osztogatni. Az ingyenesség vagy kedvezményesség félrevezető: mindenért kell fizetni. Az adózás a fizetés közvetett módja.

Helytelen az a felfogás — hangzik a kritika — miszerint az árak elválasztják a javakat a rászorulóktól, s hogy az emberi szükségletek kielégítése volna az elsődleges feladat, amelyben az ár akadályozó tényező. Ezzel szemben az ár nem elválaszt, hanem éppen összeköt. Kapcsolatot teremt termelő és fogyasztó között, a társadalmi együttműködés elengedhetetlen, semmivel sem pótolható eszköze. Az ésszerű gazdálkodásban az árak révén mérhető fel a tényleges kereslet; még a létfontosságú szükségletek iránti igény sem adott, hiszen az árak függvényében változhat; az egyén csak az árak ismeretében képes olyan ésszerű döntéseket hozni, amelyek a rendelkezésre álló vásárlóerő alternatív felhasználásának eredményességéről tájékoztatnak; a maximális hasznosság állapotának elérése is elképzelhetetlen árak alkalmazása nélkül.

Végül: az ár a társadalmi viták elintézésének békés módja, az elosztás igazságos eszköze. Az adóval finanszírozott javak-szolgáltatások elosztása viszont csak adminisztratív lehet (adagolás), ahol megjelenik a bürokrácia, a tekintélyuralom, a társadalmi feszültség és végső soron az osztályharc — állítja meglepően Arthur Seldon.

Közjavak

A liberális elméletek szerint a közjavak három koordinátával határozhatók meg: 1. előállításukra-szolgáltatásukra csak az állam képes (pl. a honvédelem); 2. az is részesül belőlük, aki nem fizet értük (azaz fizetéssel nem sajátíthatók ki, mert az egyéni hasznok nem különíthetők el — pl. országos járványvédelem); 3. fizetéssel ugyan kisajátíthatók lennének, de csak olyan magas áron, hogy az a közösségnek nem éri meg (pl. egy óriási kiterjedésű nemzeti park bekerítése a belépti díjat megtagadók ellen).

A jóléti gazdaságtan viszont azt vallja, hogy mindazok a tevékenységek és szolgáltatások közjavaknak tekintendők, amelyeknek felhasználójukon kívül jelentékeny, másokra is tovagyrúzó hasznuk van (pozitív externáliák).³ A liberálisok erre azzal vágnak vissza, hogy bármilyen, akár legszemélyesebb cselekedeteink is óhatatlanul kiváltanak valamilyen hatást közvetlen vagy tágabb környezetünkben, ezért az externális előnyökre épülő elmélet ad absurdum azt is jelentheti, hogy minden egyes cselekedetünkért költségvetési támogatást várunk, s így végül teljesen „egymás zsebéből élünk”. A pozitív externáliákra épülő elmélet szerint végül is „semmi sem lehet személyes vagy magánjelle-gű, bármit is teszünk, ezért minden tevékenységet adókkal kellene fi-

nanszírozni és kormánytisztviselőknek kellene irányítani; ez a mindenre kiterjedő, átfogó, totalitárius társadalom receptje” — szól a liberális kritika.

A liberálisoknak azonban nem kell az ellentáborba menniük egy kis túlzásért. Közismert Hayek azon elképzelése, hogy elméletileg a pénzkibocsátást is magánkézbe lehetne adni; egyes amerikai újszabadelvűek szerint pedig a haditechnika fejlődésével hamarosan megteremtődik annak a lehetősége, hogy egyes csoportok, kis közösségek is megvédjék magukat idegen támadás ellen, s az igazságszolgáltatás magánkézbe adásáról is dolgoztak már ki javaslatokat. A közjavak köréből így kikerülne a pénzkibocsátás, a honvédelem és az igazságügy is.

A közjavak fölötti elméleti vita módszertanilag — mint sok más esetben — nyilvánvalóan ugyanazon jelenség kétirányú eltúlzásából ered. A szocialisták és szociáldemokraták minél több tevékenységet, szolgáltatást szeretnének a „köz” jelzővel ellátni és adóból finanszírozni, míg a liberálisok a már meglévő közjavakat és szolgáltatásokat magánjellegűvé nyilvánítani és igénybevételüket megfizettetni.

Igénybevétel

Az adózás elkerülése és az adócsalás miatt a központilag finanszírozott jóléti szolgáltatások nem érhetik el a maximumot, amely úgy jöhetne létre, ha az állampolgárok közvetlenül magukra és családjukra költhetnék a pénzüket. Alapvető emberi jellemvonás, hogy szívesebben költünk olyan dolgokra, amelyek közvetlenül egyéni hasznot hoznak (s amelyekbe az egyén közvetlenül beleszólhat), mintsem olyasmire (az állami költségvetés finanszírozására), aminek haszna az egyénél szinte kiszámíthatatlan és felmérhetetlen — szól a konzervatív érv. Az ingyenes állami szolgáltatások arra szoktatják az állampolgárokat, hogy sok mindenért nem kell fizetni, tehát akkor adózás formájában sem akarnak fizetni értük. Ennek az érvelésnek a súlyához azonban ismernünk kell egy arányt: Nagy-Britanniában az összes adóbevétel 9/10 része szervezetektől és vállalatoktól származik. Az adóeltitkolás és az adózás elkerülése tehát csak az 1/10 részen belül értelmezendő! (S. Brittan, Financial Times, 1988. jún. 28.)

Társadalmi feszültség

A marxizmuson nevelkedett társadalomkutató számára meghökkentő lehet az az állítás, hogy az erőteljes állami beavatkozású és adófinanszírozású jóléti politika — szemben a piaci koordináción és a javak és szolgáltatások megfizetésén alapuló rendszerrel — növeli a társadalmi feszültségeket és egyenlőtlenségeket. Az érvelés itt úgy szól, hogy míg a kereseti és jövedelmi feszültségek könnyen feloldhatók, mert csupán pénzügyi természetűek, addig a jóléti állam intézményrendszeréből, bürokráciájából és monopol-pozícióiból származó társadalmi feszültségek már nem számolhatók föl az adózás és szociálpolitika szokásos eszközeivel. Sőt, Seldon szerint a jóléti politika valamennyi beavatkozása és szolgáltatása az egyenlőtlenségek és társadalmi feszültségek fokozódásához vezet.⁴

Ha mindehhez még hozzávesszük azt, hogy a közjavak használata során igen nagyok a veszteségek (rongálás, visszaélés, a tulajdonosi tudat hiányából származó károkozások), akkor indokoltnak látszik Seldon következtetése, miszerint a jótékony hatások mellett jelentékeny káros külső hatásokkal is számolni kell (negatív externáliák).

A neoliberaisok szerint tehát az adófinanszírozású jóléti szolgáltatások a kölcsönös bizalmatlanság, szemrehányás és széthúzás elemeit hintik el a társadalomban, nyomukban a kedvező externális hatások helyett a másokat terhelő externális költségek jelennek meg.

Ebben az érvelésben sok megfontolásra érdemes, valós elem található. Fő gyengeségét azonban félrevezető kiinduló állításában látom. Nevezetesen, hogy „a kereseti és jövedelemfeszültségek könnyen feloldhatók, mert csupán pénzügyi természetűek”. Éppen e „csupán” pénzügyi természetű kereseti és jövedelemfeszültségek oldására hivatott a kompenzáló, költségvetési finanszírozású jóléti politika.

A választási lehetőség hiánya

A bírálóat egy további fontos területe, hogy a monopolizált, uniformizált, kötelezővé tett állami szolgáltatások súlyosan korlátozzák az egyén választási lehetőségét egy olyan helyzetben, amikor a jövedelmek növekedése és a viszonylagos jólét azt már megengedné. A monopolizált állami szolgáltatások magasan tartják az árakat (pontosabban a fenntartási költségeket), a szolgáltatások minősége, választéka nem kielégítő, a fogyasztó állampolgárt tucatemberként kezelik stb. Mindez pedig kiküszöbölhető lenne, ha e téren is működne a piac, volna verseny.

Seldon gyakran visszatérő érve, hogy az egyén befizetett adóinak átlagosan több, mint felét kapja vissza a „társadalmi bérben” és a különféle kedvezményekben, tehát az újraelosztás ily módon kétszerese a szükségesnek (szóhasználata szerint „*abortive taxation*”).

A demokrácia defektusai

A munkáspártiak és szocialisták a monopolizmus, paternalizmus és bürokrácia vádjával a demokratikus irányítás és kontroll gyakorlatát, a demokrácia intézményrendszerét állítják szembe. A bírálók legkegyelmesebb érve azonban rendre a képviseleti demokrácia és a demokratikus intézmények defektusaira és működési zavaraira hivatkozik. A neoliberaisok utalnak arra, hogy Nagy-Britanniának a háború óta még egyszer sem volt többségi kormánya. A sajátos választási aritmetika a *relatív többséget* nyert pártot *abszolút* többségi pozícióba helyezi⁵; a választások során a nagy politikai pártok között csak igen általános kérdések mentén kialakult véleményeltérések alapján lehet választani; ha a pártokon belüli frakciókat egy-egy központi kérdésben elfoglalt álláspontjuk szerint lehetne csoportosítani, az eredmény más lenne.⁶

Harris és Seldon közös könyve szerint a képviseleti demokráciában az állampolgárok csak mint „uniformizált, tudatlan szavazók” nyilváníthatnak véleményt egy „politikai processzus” során politikai és mak-

rogazdasági kérdésekről. Ez teljességgel alkalmatlan a jóléti szolgáltatások minősítésére. Ahhoz ugyanis az kell, hogy az állampolgár a mikroökonómiai kérdésekről mint „informált fogyasztó” döntsön egy „piaci processzusban”, vásárlásai és a szolgáltatások igénybevétele során. Szavazatát ne a boríték urnába helyezésével, hanem pénzének elköltésével adja le. (Harris—Seldon, 33. old.)

A neoliberális elmélet tehát a kompetitív piaci vásárlás szabad választási gyakorlatát állítja a képviseleti demokrácia defektusaival szembe, lévén a piac demokratikusabb, mint az állam. A konzervatívok úgy tartják, hogy az államilag szervezett jóléti szolgáltatások nem függvényei a fogyasztói véleménynek.

Közjavak és magánhasznok (A választóvonal)

Az újkonzervatívok jóléti politikájának középpontjában a közjavak pontos meghatározása illetve elhatárolása áll. A közjavak — állítják — a munkáspárti-ókonzervatív kormányzatok évtizedei alatt elvesztették közgazdasági értelmüket, és a fogalom pusztán a központi és helyi kormányzatok nyújtotta szolgáltatásokat jelentette.

A választóvonal — a közjavak eredeti közgazdasági meghatározásából kiindulva — ott húzódik, ahol a közszolgáltatásoknál még nincs, illetve már van *egyéni* *elkülöníthető* haszon. E határon innen a közszolgáltatásokat az államnak (illetve a helyi igazgatásnak) kell nyújtania, és adóból kell finanszíroznia, azon túl pedig magánintézmények és személyek a szolgáltatók, és tevékenységükért fizetni kell.

A gyakorlatban azonban a csak közjavakként élvezhető, illetve az elkülöníthető egyéni hasznot hozó javak, szolgáltatások nem választhatók el ilyen élesen egymástól. Seldon ezért négy csoportba osztja őket. Az elsőbe az „igazi” közjavak tartoznak, amelyek mindenki számára előnyököt hordoznak (védelem, polgári védelem, külkapcsolatok, törvényhozás, igazságszolgáltatás, büntetés-végrehajtás és közegészségügy). Ez 1974-ben a költségvetési kiadások 15%-a volt.

A második csoportba azok a szolgáltatások tartoznak, melyek rendelkeznek *némi elkülöníthető magánhaszonnal*, ugyanakkor (a régi rend szerint) ezért többnyire nem kellett fizetni: utak és közvilágítás, közterületek, parkok, állami finanszírozású kutatás, rendőrség, tűzoltóság igénybevétele. Ezek 14%-kal részesedtek az 1974-es költségvetésből. Ide sorolja Seldon az állami vállalatok költségvetési támogatását is, mert azok szolgáltatásait (különösen a fűtőanyaggyártást, a közlekedést, szállítást, telekommunikációt) egyre inkább közjavaknak tekintették, s ezért veszteséges működésük és költségvetési finanszírozásuk elfogadottá vált.

A harmadik csoportba besorolt szolgáltatások már *nagyrészt* rendelkeznek *elkülöníthető magánhaszonnal*: az oktatás, az állami egészségügy, a tanácsi lakások, a helyi közlekedés és hírközlés, a kommunális szolgáltatások, a személyi szociális ellátás stb. A költségvetésből 40%-kal részesedtek.

Végül a költségvetési kiadások 22%-át a személyes *pénzbeli juttatások* teszik ki (főleg társadalombiztosítási kifizetések), melyeket gyakran „ugyanazok az adófizetők kapnak”. (44—48. old.)

A szocialista ellenvetés a fizetés gyakorlati megvalósíthatóságára is kiterjed; szól arról is, hogy a pénzbeszedés, a hozzájárulás kiszámítása elvonja az energiákat a lényegről: a szolgáltatás nyújtásáról.

A közvélemény nyomában (Elnyomott közkívánság?)

Angliában a jóléti politikában végbement neoliberális fordulat során jelentős szerepet játszott az Institute of Economic Affairs (IEA), amely doktrinális céltudatossággal képviseli a jóléti szolgáltatások piacositásának eszméjét. Az intézetben már negyed százada szondázzák az erre vonatkozó kérdésekkel a közvéleményt. Az első felmérést 1963-ban, az utolsót 1987-ben végezték. Lord Harris és Arthur Seldon könyve bemutatja mind az 1987-es közvélemény-kutatás eredményeit, mind pedig a negyedszázados trendet.

A szigetországban mindmáig végeznek olyan felméréseket, amelyek feltárják, hogy a lakosság többsége az adófinanszírozású állami jóléti szolgáltatások masszív elkötelezettje. Ezzel szemben az IEA vizsgálatai már 1963 óta ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Az IEA közgazdászai a hagyományos felméréseket módszertanilag súlyosan elhibázottnak tekintik. A hagyományos közvélemény-kutatások ugyanis „árazatlanok” és „differenciálatlanok”. A feladat alternatívája — „több vagy kevesebb adófizetésért több vagy kevesebb szolgáltatás” — hamis, mert nem konkretizálja, hogy mennyivel több adóért mennyivel jobb/több szolgáltatást lehet kapni; s az állampolgárok mennyivel több adót lennének hajlandók fizetni. Nem vetik fel továbbá azt a lehetőséget, hogy a költségvetésen belül a kiadásokat át lehet csoportosítani az egyes szolgáltatások között; nem számolnak a teljes és részleges fizetés kombinációval. A neoliberális közgazdászok tehát végső soron az „univerzalizmussal” szemben a „szelektivitást” képviselik.

A sokféle vizsgálati anyag közül a két legátfogóbbat emeltem ki. Ezek szerint 1987-ben az oktatás terén a megkérdezetteknek csak 25⁰/₀-a, az egészségügyet tekintve pedig 30⁰/₀-a ragaszkodott az univerzális ellátáshoz; a csak a szegényekre koncentrált ellátás elképzelése kisebbségben maradt, viszont a magánintézményeket és magánszolgáltatásokat is lehetővé tévő ellátási rendszer hívei (tehát akik arra voksolnak, hogy az állam e költségeket részben, nagyrészt vagy teljesen megtérítse, illetve adókedvezményt adjon stb.) érték el a legnagyobb arányt.

A pártállás szerint csoportosított adatok igazolják a várakozásokat; a konzervatívok inkább a magánintézményes megoldásokat preferálják, míg a munkáspártiak az általános állami ellátás mellett vannak, a szociáldemokrata-liberális csoport pedig a kettő között áll. Feltűnő, hogy a konzervatív elkötelezettség erősebb: 1987-ben a konzervatívok 58⁰/₀-a kívánta igénybe venni a magánszolgáltatásokat (is) az oktatásban, és 53⁰/₀-a az egészségügyben; a munkáspártiaknál az általános állami ellátás melletti kiállítás nem ilyen határozott: 37, illetve 41⁰/₀-os, ami azt jelenti, hogy a jóléti politika ezen változata melletti munkáspárti választók pártjukon belül is kisebbségben (illetve csak relatív többségben) vannak.

Alternatív jóléti politikák közötti választás az oktatásban és az egészségügyben, 1987-ben

	Általános ellátást kíván		A szegényekre koncentrálo ellátást kíván		Magánintézmények igénybevételét is lehetővé tévő ellátást kíván		Bizonytalan	
	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	e-gészségügyben
Hátrányos helyzetűek	22 ⁰ / ₁₀₀	29 ⁰ / ₁₀₀	22 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	48 ⁰ / ₁₀₀	44 ⁰ / ₁₀₀		
Konzervatívok	17 ⁰ / ₁₀₀	23 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	21 ⁰ / ₁₀₀	58 ⁰ / ₁₀₀	53 ⁰ / ₁₀₀		
Szocdemek-liberálisok	27 ⁰ / ₁₀₀	32 ⁰ / ₁₀₀	16 ⁰ / ₁₀₀	19 ⁰ / ₁₀₀	52 ⁰ / ₁₀₀	43 ⁰ / ₁₀₀		
Munkáspártiak	37 ⁰ / ₁₀₀	41 ⁰ / ₁₀₀	24 ⁰ / ₁₀₀	21 ⁰ / ₁₀₀	35 ⁰ / ₁₀₀	31 ⁰ / ₁₀₀		
Összesen	25 ⁰ / ₁₀₀	30 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	19 ⁰ / ₁₀₀	48 ⁰ / ₁₀₀	44 ⁰ / ₁₀₀	7 ⁰ / ₁₀₀	7 ⁰ / ₁₀₀

Forrás: Harris—Seldon, 18. old.

Alternatív jóléti politikák közötti választás az oktatásban és az egészségügyben, 1963—1987

	Oktatás				
	1963	1965	1970	1978	1987
	% -ban				
A) általános ellátást kíván	51	41 (45)	44	15 (16)	25 (26)
B) a szegényekre koncentrálo ellátást kíván	20	16 (18)	20	17 (18)	20 (21)
C) magánintézmények igénybevételét is lehetővé tévő ellátást kíván	27	32 (35)	35	60 (64)	48 (50)
Bizonytalan	2	11 (2)	2	8 (2)	6 (2)

Az igazi meglepetést azonban a felmérések társadalmi és jövedelmi csoportok szerinti eredményei tartogatják. Az 1987-es adatok arról tanúskodnak, hogy a hátrányos helyzetűek az átlaggal egybeeső mértékben ragaszkodnak a (feltehetően drágább) magánszolgáltatásokhoz, a szegényekre koncentrálo ellátási rendszerek melletti kiállításuk alig számottevőbb az átlagosnál, a munkáspártiakhoz képest alacsonyabb.

Más irányú felmérések pedig kimutatták, hogy a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetű csoportok jóléti magánszolgáltatások iránti keresletének árrugalmassága a legmagasabb. (Azaz: minél kevesebbe kerül nekik e szolgáltatás, annál inkább igénybe veszik, a többi csoporthoz mérten is.)

**Alternatív jóléti politikák közötti választás
az oktatásban és az egészségügyben, 1963—1987**

	Egészségügy				
	1963	1965	1970	1978	1987
	‰-ban				
A) általános ellátást kíván	41	32 (35)	29	20 (21)	30 (32)
B) a szegényekre koncentráló ellátást kíván	24	25 (27)	24	18 (19)	19 (20)
C) magánintézmények igénybevételét is lehetővé tevő ellátást kíván	33	34 (37)	46	54 (57)	44 (46)
Bizonytalan	2	9 (2)	1	7 (2)	6 (2)

Forrás: Harris—Seldon, 21. old.

Megjegyzés: a zárójelben lévő adatok a bizonytalanoknak az összehasonlíthatóság végett egy szintre hozásából származó korrekciók.

Lord Harris és Arthur Seldon arra a meghökkentő következtetésre jut, hogy az — egyébként az egész társadalomra jellemző — jóléti magán szolgáltatások iránti igény a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok körében a legerősebb, és ők képviselik a legerőteljesebb társadalmi tényezőt, amely e változásokat előmozdítja. Ezt azzal magyarázzák, hogy a középosztályok gazdasági erejükénél és műveltségi szintjükénél fogva jól kihasználják a monopolizált és korrupt állami jóléti szolgáltatásokon belüli lehetőségeket, sőt haszonélvezői azoknak, amire az alsóbb osztályok nem képesek.

A munkásosztálynak tehát most a brit neoliberálisok szánnak történelmi szerepet: miközben elégedetlenek a konzervatív párt előrehaladásával a jóléti szolgáltatások reprivatizálásában, a munkásosztálytól várják a monopolizált, elbürokratizálódott és korrupt állami jóléti monopóliumok megdöntését, mint olyan osztálytól, melyet ezen intézmények a leginkább depriválnak és elnyomnak: „ha Mrs. Thatcher nem lesz elég gyors, lehet, hogy a piac emancipálása egy olyan új politikus garnitúrát fog igényelni, mely a felemelkedő munkásosztályban gyökerezik”. (77. old.)

Felvetődik a kérdés: ha az IEA már 1963 óta ilyen egyértelműen és rendszeresen kimutatja a közkívánság elnyomását és igazi, lappangó preferenciáit, a konzervatívok miért csak 14 évvel később kezdtek bele a jóléti politika módosításába, és miért haladnak most is oly lassan vele? A szerzők szerint erre az ad magyarázatot, hogy még ma is jelen vannak a hibás módszertanra épülő és így téves eredményeket kihozó közvélemény-kutatások, továbbá a megelőző konzervatív kormányok oktan politikai óvatoskodása (részben a jelenlegi is).

Skidelsky professor, a könyv szociáldemokrata kritikusa súlyos módszertani gyengeséget lát a C. variáns (azaz a magánjóléti szolgáltatások igénybevételét is kívánó változat) megfogalmazásában. Ez

ugyanis azt sejteti, hogy ha a „társadalmi bér” teljes, erre fordított részét visszakapja az adófizető, s azzal rendelkezhet, az elég lesz a hasonló színvonalú és mértékű szolgáltatások kifizetésére, és még marad is belőle. Felhívja a figyelmet a preferenciák negyed százados trendvonalának jól érzékelhető törésére is: az irányzat — épp a konzervatívok hatalomra kerülése után — megfordult.

Elgondolkodtató a könyv egy másik bírálójának, a neoliberais Wiseman professzornak az észrevétele is: ő azt kifogásolta, hogy a vizsgálat csak a saját fogyasztási preferenciákra terjed ki, hiányzik belőlük a karitás eleme. Azaz: a mások fogyasztási szintjének, lehetőségeinek a megítélése. Ezt olyan mértékben hiányolja, hogy a következő felmérés központi kérdésének e témát javasolja. Azt jelentené ez, hogy a brit neoliberais elmélet oly messzire ment az individualizmus hangsúlyozásában, hogy hiányérzete támadt egy kis közösségi szellem iránt?

Jegyzetek

1. A konzervatív jelzót inkább a politikai irányzat, a neoliberais pedig az ideológia megjelölésére használom. Valójában arról van szó, hogy a brit konzervatív párt neoliberais eszméket tett magáévá. A helyzetet bonyolítja, hogy maga az angol liberális párt — amely az 1987-es választásokon a szociáldemokratákkal azóta már felbomlott szövetségben indult — nevét meghazudtolóan piacellenes, korporatista mozgalom; maga Lord Beveridge, a brit jóléti állam megeremelője is liberális pártvezér volt!

2. A könyv címében ugyan nem szerepel a felkiáltójel, de az nemcsak elolvasása után kívánczik oda. Mottója: „Vedd el, amit akarsz — mondá az Úr — és fizess érte.” Ilyen címen (angolul: Charge) jelent meg 1977-ben Arthur Seldon nagyhatású könyve.

3. Seldon felhívja a figyelmet arra, hogy a közjavak meghatározásában Keynes a klaszszikus közgazdákkal azonos elvet vallott. Eszerint a kormány csak olyan szolgáltatásokat kell végeznie, melyekből az egész társadalomnak haszna származik, és amelyeket a kormányon kívül senki más nem végez el.

4. Olyan vizsgálatokat, melyek e kijelentést egyes vonatkozásokban alátámasztani látszanak, magyar szociológusok is folytattak. Lásd pl. Manchin Róbert—Szelenyi Iván: Szociálpolitika az államszocializmusban. Medvetánc, 1986/2—3.

5. Ez 1977-ből való konzervatív sopánkodás, de Margaret Thatcher a későbbiekben ugyanúgy került hatalomra, és ugyanilyen módon folytat kisebbségi diktatúrát.

6. Az 1974-es, a Munkáspárt által megnyert választáson így módon valójában 66%-os, „a liberális egyéni felelősséget támogató” többség alakult volna ki (Seldon, 199. old.).

Néhány fontosabb forrásmű

J. A. Barach — J. B. Elstrott: The Transactional Ethics: The Ethical Foundations of Free Enterprise Reconsidered. Journal of Business Ethics, 1988. jul. (Ismerteti a Közgazdasági Szemle 1989. júl.—aug.)

Nick Bosanquet: After the New Right. Heinemann, London, 1983.

James Buchanan: The Demand and Supply of Public Goods. Rand McNally, Chicago, 1968.

Maurice Dobb: A jóléti gazdaságtan és a szocializmus gazdaságtana. Kossuth és KJK, 1973.

Ferge Zsuzsa: Gazdasági és szociális érdekek és politikák (változat egy régi témára). Gazdaság, 1983/1.

Ralph Harris — Arthur Seldon: Welfare without the State. The Institute of Economic Affairs, London, 1987.

Ralph Harris: Beyond the Welfare State. Financial Times 1988. febr. 1.

Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Kossuth, 1983.

W. Katz: Zieht euch warm an. Die Zeit, 1988. nov. 4. (A szociális állam alkonya Nagy-Britanniában)

Rudolf Klein — Michael O'Higgins (szerk.): The Future of Welfare. Basil Blackwell, London, 1985.

Papp Zsolt: A „jóléti állam” problémái — szociológiai nézőpontból. Medvetánc, 1983/4—1984/1.

Michael Prowse: Simple Reforms for a Complex World. Financial Times 1988. ápr. 9.

Arthur Seldon: Charge. Temple Smith, London, 1977.